

III

Незабаром після цього, ще Антосьо і не вчився в Кам'янці, а вже сидів у кутку і мимрив з «Православного Исповедання». Сердиться, лається, а вчити треба, то полає та й знов мимрить. Як от входить той самий канцелюра, що визволив оце з біди й просить музиків десь там вечір грати. І досі в Кам'янці той звичай є, що дрібніші пани, як хочеться вечір видати, вдаються до семінаристів — музикантів. І ці йдуть, хоч і в незнайомий дім, і обоє скористують: панок має добрих музиків, а семінаристи погуляють досхочу. От і пішли вони, і Антосьо хоч і не перший раз, проте дичарем таким, що ну.

Грали, поки грали; та танцювали, поки танцювалось; а там взялись за іграшки. Пішов *saśiad, fianty, pastor*, — далі взялись за *ptaszka*. Чи навмисне, чи так попалось, Антосьо не забаривсь у коło. Кому ж співали людяних: *chodzi ptaszek...* тому: *wgóbel*, панянкам своїх; а Любораченку заспівали: *Chodzi niedzwiedz...*

Не зразу опам'ятався хлопець, а таки дошолопавсь у розумі, що його ведмедем назвали; то й постановив собі конче вивчитись всяких танців і всього, що треба, щоб не бути ведмедем. Мав же він до себе, що як постановить зробити що, то вже зробить, щоб там і бо-зна що. Ото й почав примічати, як там ногами виробляють танцюючи, а прийде додому, то й собі так потрапляє. Як нема нікого, то й у хаті; а як хто є, то забереться куди так, звідкіль тільки небо на його дивиться, і видригує мазура, витряса польки і всяких других. Таким побитом привчивсь Антосьо до всяких танців, що став хлопцем хоч куди; і поки перейшов у філософію, то вже мав від других дичарів і тютюн, і ковбасу, і різні ласощі за науку — що вчив танцювати. І всюди показував: і дома, і в класі, і в бурсі — де тільки доводилось. Інспектор знав, що він такий митець, та не мав, як причепитись, то, було, тільки перекривляється і то навмання, іноді навіть і не в тім класі, де Любораченко, бо й у вічі його не знав. А тимчасом реторика минала, і Антосьо все в мову входив і між товариством, і в городі. Чи до бесіди, чи до танців, чи до чого — Антосьо, якби не ретор, то всюди був би ватажком; а там не всі йому піддавались — не того, що він не вмів, або що, а того, що — де ж таки? ретор! фе!. То виробився так Антосьо, поки вся реторика минула; а ще прошлими вакаціями був зовсім не такий: несміливий, бандурований, тільки зазнайко такий, що куди-куди!

А бідна мати ускаржалась йому на Тимоху, що все собачить: і то моє, і це не ваше. А як озвешся, то так і гукне: «молчать, бо з хати викидаю!» Жила вона, як і за о. Якима, в старій хаті й думала, сердешна, що, як вона мати, то всюди має право, і носила ключі при собі. Тимосі це не подобалось; от і пристав він до жінки: «відбери, та й відбери ключі від матері!» Віддала стара ключі, та не сіла, руки склавши, а все-таки мішалась то в одно, то в друге — сказано: молоді хазяї, думає, чому й на пуття не навести?! А Тимосі й це не подобалось — «яке тобі діло?» — каже. От мати й ускаржалась перед Антосьом, що сякий та такий наш зяченько.

— Добре каже, — озвавсь Антосьо, — бо яке ж вам діло до його хазяйства?.. Чорт його бери!

— Як то — чорт його бери?

— Та так просто, а хіба що?

— От і це! а шкода!

Овва! хіба ж воно ваше?

— А чиє ж?

— Його.

— А чим же воно його? — аж скрикнула стара.

— Та так, його та й годі! Впустили сокола, то й цяцькайтесь. Тепер все його, коли не зазначили, що даєте, а чого ні.

— Не писала-м, бо не хотіла, а воно все моє, моє, та й годі. Умру, а все казатиму, що моє. — І

почала плакати, а плачучи приговарювати: — оці руки, — показує — і льон брали, й коноплі. Ще й за твого батька покійного — хай там царствує, — я й коло женців, я й коло косарів, я й коло пасіки, і всюди я, всюди я і воно та моя кривавиця — не моє, не моє?

— А не ваше! — каже Антосьо, — було ваше, а тепер не ваше.

— А чие ж?

— Того, хто тут настоятель.

— Добре, синку, тебе навчили! Так, голубе, так! будеш багатий! І ти такий будеш?

— Це друге діло, а Тимоха — бачите який! Не знайшла мати ульги в розмові з сином, не знайшла поради; і нім пройшов той рік, що він приїхав на вакації, ще й нажились в комірнім: викидав Тимоха з подвір'я, і вона найняла собі хатину в посполі, так і жила. Не було де й розкластися з тим, що взяла з своєї праці, — а взяла дуже небагацько, бо Тимоха все собі позоставляв, що було луччого, що було здібного, навіть і побиті вулії. За тісною стара й наймички не держала, а коло всього ходила з Теклею, тільки найняла прачку та договорила молодицю воду носити. Маса ж все панувати збиралась, то ні до чого не торкалась, та ще й сварилась: — Хіба я хлопка, — каже, — щоб у такій хаті жити? — І піде собі у двір, та там і застрягне.

В цю саму хатину приїхав і Антосьо на вакації о-пів курсу реторики.

— Фи! — почав він, тільки поріг переступив, — Фи! в каком же вы свининце живёте!

— Через зятенька, синку, — відказала стара.

— Так вам и надо! было не мешаться не в свое дело!

— А куди ж то я так мішалась не в своє діло? — Та уж недаром вас выкидали с хаты!

— Ні, синку, таки даремнісінько!

— Уж не говорите мне! я все знаю! недаром я семинарист! Вот и поделом, на другой раз наука! пусть знают и другие, кого в зятя выбирать, кого в приимы принимать. А вы: — «ступай, Орысю!» Теперь и плачьте; видели очи, что покупали!» — І заклав руки в кишені, похилив голову та й почав ходити по хаті то взад то вперед, дивлячись на чоботи та похитуючись на стану і стиха посвистуючи.

— Що це ти здумав? — заговорила мати. — Ти в корчмі, чи що?

— Нет! я в свининце! — озвався Антосьо.

— Бог з тобою! образи!

Підвів Антосьо голову, глянув стиха на образи і пішов з хати, посвистуючи; руки в кишнях, кашкет — набакир і аж на очі насунув його. Сам в якійсь білій блузі.

— Господи-господи! — подумала мати, — попереучували моїх діток на один бік. Пропачці світи! Господи-господи! От як до матері! А ми, бувало, в свого татуна, як курчата, вкупці — вкупчці. Вони навчають, ми слухаємо; й так поважали-сьмо їх, так любили! А матінку, то... Господи-господи!.. Ні вже! кончина світа зближається... — І почала плакати.

Ні Теклі, ні Масі на цю пору не було дома: Текля була в полі коло баштана, а Маса в економа на посидінках. В економа було дві дочки, то Маса до них і вчашала, і вони до неї навідувались. Наче на прикрість матері, Маса все водилась з шляхтичами та з шляхтянками, як і завсігди. Наведе гостей та й лається, що не по-панськи мати приймає. То й лучче, що її не було, бо не дала б матері й наплакати. А Антосьо, вийшовши з хати, потяг до Тимохи в тій думці, що хоч вилає добре. Злий іде, аж іскри з очей скачуть: він же йому дасть! — подумав би кожен, хто б угадав, що на душі діялось. От і прийшов він на батьківщину; все згадалось, і замість гніву покотились сльози.

— І бога не боїтесь і людей не соромитесь, — сказав Антосьо Тимосі; а Тимоха:

— Ты что мне за указчик? Вон!

— Вон? безсумлений! маму з хати виганяти!

— Вон! — гука Тимоха.

— Я піду, — каже Антосьо, — але й ти чорта з'їси, що будеш в Солодьках!..
— Ваше преосвященство! помилуйте! — почав Тимоха глузувати та все кланяється.
— Не смійтесь! не глузуйте! та й на дядька не дуже духвайте! Вже в синод з прошеннями на його так дорогу втерли, як перед зеленими святами до Балти. Лиш не видно, як кишнуть. Тоді розлічимося.

— Ну! ну! розлічимося, а тепер... — та й замовк.

І Антосьо нічого не казав. Помовчали обидва, і Тимоха почав: — дивное дело! выгнал сволочь, а другой претендует; зачем мать обижаешь?

— Сам же ти сволоч, — озвався Антосьо. — Ти волоцюга, приبلуда! Чого тебе чортяка приніс сюди! Чого втисся між заволоки, між сволоч? Іди туди, де не сволочи.

— А ты вон куда иди, — гукнув Тимоха, схопивши Антосю за плечі, й виштовхав аж на двір, ще й собаками затравив. Щоб не Орияся, то були б порвали; та вона обігнула його, і стали собі — брат з улиці, а сестра з подвір'я — та й не наговоряться.

— Горе ж тобі, сеструню! — закінчив Антосьо.

— Мамуня винні, голубе, та архирей, — відказала Орияся, — той прислав, а вони втокмачили. Лучче б були під лід пустили.

— Арияся! — гукнув Тимоха.

— Гука! — озвалась Орияся, — бувай здоров! — і зникла, мов її вітер поніс до хати. А Антосьо сповагом подибав здовж селом до матері, проклинаючи всіх і все, хто й що під язик підскочить. Засумований став він під хатою в себе, підпер стіну плечем та й думає: — от які попи! от який з них ужиток для пастви! Невже ж і я такий буду? О, ні! грім мене вбий, що ні! Та вб'є він мене, як пробачу окоянному?

З цього часу Антосьо й у церкві не дививсь на Тимоху, й де тільки міг, всюди розказував про його правду — і у лице, і поза очі. А час ішов та й ішов. Антосьо тільки прийде до хати: — дайте мені що з'їсти! — та й потягне за ворота, аби дома не сидіти; або ляже на солоні в клуні та й валяється; або сяде на колесах, що також в клуні стояли, та й виграє на скрипочку. Пограє-пограє, награтється та й гойдається на колесі, задумавшись, і щоб за холодну воду взявся!

— Ти б хоч хати глядів, — каже йому мати.

— А разве я до вас за сторожа приехал? — І той своє, а вона піде собі, або й постоїть трохи, головою похитаючи, та татунає.

Вже більш тижня минуло, що Антосьо наче не солоний: і не спиться, й не ложиться; ні йти, ні сидіти — як то приповідають: і в поле мене не бери, і дома мене не лишай. Ніхто не знав, чого це так, і він сам не догадувався, тільки нудився, марудився; чогось хотілось — і сам не знав чого. З нудьги оттак і потяг він за подвір'я, а там хтось їде, він назад. В хаті саме полуднувати сідали.

— Хтось їде! — гукнув він.

— До нас? — пита Текля.

— До нас! — каже Антосьо.

— Ким це розносила лиха година? — озвалась маті, хапаючи з Теклею, що там було на столі. А тимчасом двері стиха скрипнули на бігуні й ввійшла Галя. Аж дух Антосьові захватило, аж з лица спав, як побачив її. Серце тьохнуло та й заніміло, в очах заблищало, замиготіло, і аж наче млості б'ють.

Вклонивсь хлопець та ще з таким подригусом, аж долівку здер, шарнувши ногою, та й став, як вкопаний, стоїть, руки потирає. Поки мати то за жнива з нею погугорила, то за спасівку, відійшли Антосьові зашпори, то й він вмішався в розмову.

— Як же вас тут бог милує на селі? — каже.

— Слава богу, ні на що скаржитись, — відказала Галя.

— Слава богу! — озвався Антосьо.

— Казати б, що й справді пан Антоній такий радий, що аж богові дякує...
— А думаете?...
— Думаю, що ви там між городянками навчилися компліменти садити, то й приїхали на село людей дурити.
— Я? приїхав людей дурити? Ха-ха-ха! Та й те сказати: хіба ви люди?
— А що ж?
— Дівчина, чи панянка!
— А це не людина?
— Хіба ж ви не чували, що як ідуть самі чоловіки, то кажуть на них: «якісь люди йдуть»; а як буде між ними жінка, чи молодиця, то кажуть: «ідуть якісь чоловіки і молодиця з ними, чи дівчина, чи баба».
— Та хіба ж ми не люди? — озвалась Галя.
— Хіба я кажу що? а люди своє знають... Мабуть, що не люди; а люди — тільки чоловіча стать.
— Ха-ха-ха! — засміялась Галя.
— Га-га-га! — засміявсь Антосьо.
— А воно й справді так кажуть, — заговорила стара. — Як жінка, то вже не люди, а жінка та й годі.
— Тим бо то! — каже Антосьо. — То як же я міг би людей дурити» коли між нами ні ока чоловічого, а все жінки.

Галя щось хотіла казати, та ввійшла Текля, що десь з хати виходила, і погедзкалися з нею. Антосьо зоставсь у хаті сам та й задумався і все пригадав, що думав, що робив, ще від позаторік. І наче тому півсуток, так все воскресло й стало перед очима. А серце так дрібненько та любенько тріпочеться, що бодай і до смерті, то не жалкував би.

З цього часу Антосьові й з голови не сходила дівчина: чи спить він, чи лежить — все перед очима. І якась нетерплячка бере, щоб піти хоч подивитись на неї, — хоч здалека оком глянути, мовби легше стане... От раз вдягнувся він і пішов — і сам не знає, куди — через греблю, за дільниці, на гору, мовби самі ноги несуть.

— Куди я йду? — питає сам себе і не йде, а біжить. — Куди ж це я? — каже.

А перед очима Кукілівка зеленим та квітчастим килимом розіслалась; і церкву видко, і попову хату, що так на узгір'ю стояла. На його подвір'ю кожен куточок видко, де навіть курка пробіжить, і те видко. Антосьо й почав роздивлятися. Аж в очі йому коле, а він дивиться, і зітхнув, і сам не знає чого. Аж от побігла через подвір'я дівчина в зеленім убранню.

— Галя! їй-богу, Галя! — мало не крикнув Антосьо. Зашуміло йому в вухах і в ногах таку силу почув, що покатав, як на поштарських конях...

Згодом вертавсь Антосьо з Кукілівки додому; вийшов за дільниці, оглянувся, а те платтячко ще зеленіло на рундуці: Галя як вийшла за ним з хати, то так і стояла, оком проводила.

— Отже вона мене любить! — каже собі Антосьо. — Їй-богу любить. Вже ж нічого їй стояти на рундуці. Щось то вона дума! може за мене? — І хутко-хутенько став терти рука в руку. — А! — каже з притиском, — а! браво, хлопче! — І мовби сміється, мовби плакати збирається.

Через скільки день Антосьо знов потяг у Кукілівку, там знов, і що кожен раз все більше та й більше кохав, все тяжче та й тяжче доводилась йому розлука. Не раз збиравсь і признатись: от-от! — та й на кінці язика задержиться, мовби йому мову замкне, тільки серце б'ється-б'ється, і так хочеться поцілувати! Не смів неборак признатись, бо ще кінець курсу вилами був писаний.

Так і вакації минули, що все збиравсь сказати, й нічого не вимовив, тільки ходив та й ходив. І вона йому нічого такого не казала, хіба по очах пізнавали одно одного; й вона радіє, як завважить по чім-небудь, що він кохає, а він радів, що вона.

Перед самим виїздом Антосьо ще раз був у Кукілівці; подивився любенько на свою дівчину та й каже:

— Не забувайте мене, а я вас не забуду. Осміхнулась вона, зажарилась, глянула на його таким оком, що лучче самого неба, й пішла в валькир — не всиділа. Незабаром вернулась і винесла капшук. З одного боку на йому галка вишита, а з другого пара голубів, що цілуються. Та воно й не голуби були, а лучче заморські пугачі, бо пір'я по них червоне та зелене тощо. Тільки, хай буде — голуби, бо Галя так казала і так думав Антосьо.

— Дарую вам на пам'ять, — каже вона. Схопив хлопець і аж йому очі заблискотіли; подякував і встромив за пазуху.

— Тут, — каже, — йому місце: — коло серця самого.

Незабаром знявся додому.

Вийшов панотець на рундук, вийшла паніматка на рундук, а Галя потягла до воріт.

— Може б сюди через садок східніше, — каже панотець. Антосьо глянув на Галю, а вона каже:

— От я вас проведу. Ходім! — І пішли. Садок був давній та здоровий; німеччина до його не досягала, то й густий був. І пішли собі небожата стежечкою. Як вийшли, що вже Антосьо й сам дорогу знайде, почали прощатись.

— А!.. Анно! Анно! — почав Антосьо, — якби ви знали, щоб я вам сказав на прощання!..

— А що?

— Багацько дечого, — озвався він, потрясши головою й око пришкуливши.

— Та кажіть, бо нема часу чекати, скажуть: чого так довго не вертались?..

А тут і почав батько гукати: — Галю, Галю!

— О! кличуть, — заговорила дівчина. — Бувайте здорові! — Антосьо схопив її за руку і поцілував — щиро поцілував, а вона тільки глянула на його і пустилась садком.

— Почекайте, панно Анно! — заговорив Антосьо.

Стала дівчина, хлопець підійшов і, мовби не хотючи, цмок її в лице.

— Що це ви робите? — каже дівчина.

— Нічого, ангел мій, нічого! — І обняв її і поцілував в самі губи, і вона його, тільки мовби самі губи цілували, а вона мовби й не хотіла. Зажарилась небога після цього і рушила садком, як птах летить. А Антосьо подибавав своєю дорогою. Галя ж бігла та долонями лице холодила, що горіло, як жар, і серденько так тріпочеться, й так гарно на душі, м'якесенько; а він дибав, похитуючись, і в саморадошах насвистував «Ты душа ль моя»...

Мовби й садок не так зеленів для Галі, і півні не так почали співати, мовби і собаки не так загавкали в Кукілівці після Антося — без його для Галі наче другий світ почався, і все на йому споганіло.

Йдучи додому, Антосьо видумав молитву до пресвятої богородиці. В ній пом'янувши се-те, просив пресвяту діву: «Моли сина твого й бога нашого, та подасть мі руку Галі!». Цю молитву приточив Антосьо до всіх відомих і там то щиро кожен раз прочитував! Та мало, що рано й ввечері, ще й на день разів по сорок читав, і вночі, аби прокинувся та спам'ятав, то вже: «Моли сина» та й «моли сина»...

Так от якби сьогодні видумав хлопець молитву, а завтра вже й на Кам'янець виїздити. Напекли, насмажили йому всячини, й покотив сіромаха, моликаючи. Через скільки день опинився в Кам'янці; вже й грав і все, як і перше було. А Галя вийде собі на те місце, де прощались, і думає — не надумається: що там мій філософ поробляє, мій сокіл ясний? чи жив-здоров, чи нездужає? а чи може вже й у гробі краса моя нев'януща, сонце моє незахідне?.. І стисне її за серце від таких думок. Зашемить, бідненьке, заб'ється, і ні в кого порадоньки попрохати, лиш сльози — та божа роса — сполощуть його трохи, й все пройде, мовби не туга на серці, а полова поналипала.

А від милого жодної чутки немає — ні вітер не навіє, ні птах не принесе. А листи? Семінаристи не пишуть листів до панянок, бо раз, що товариство очі викололо б тим письмом, а друге — уряд... Цей очі живцем виклював би. Та й те не абищо, що ще не певна річ, то її батько, якби постеріг, то було б бідній сорок святих і Юра, аж попадалась шкура.

Та не все ж дівчина й сумувала! Іноді придумувала, як то вона, голову схиливши, та спустивши очі, йтиме до шлюбу з Антосьом, уже «кончившим», і як в церкві стоятиме, а піп — ще й не простий, а благочинник — і поспитає на дверях: «любіші, Анно, сего Антонія, его же зріші перед собою?» — «Люблю», відкажу я, — думає собі Галя, — та відкажу так тонесенько та тихесенько, і головку схилю набік, нібито я не люблю, а справді — то люблю-люблю! І так скоса глипну на його, та й знов очі в землю. А там заспівають нам: «жена твоя»... і вичитають: «да боїться свого мужа»... На цім спинить свої думки, і серце, що так тріпоталось, аж розпливалось, наче захолоне, замовкне і тільки — тьох! тьох!.. Нащо б боятись? — подумає дівчина, — та така божа воля! — додасть, зітхнувши, і піде до хати сама, або й покличуть її, а там ще й голову намілять: — чого сидиш, посидільнице? чому не стаєш до діла, неробітнице? А хліб їси, бодай тебе це та те їло!.. Коли б який хоч кривий та сліпий — аби взяв тебе з-перед очей... — «Возьме мене мій Антось, — подумає дівчина й зітхне до бога, — вкороги, господи, цих чотири роки на чотири дні, щоб мені вирватись з цієї фурдиги!» Так молилась Галя, бо Антось був тільки філософ.